

Dr Miroslav PEČUJLIĆ

član Predsedništva SKJ

TEORIJA IZMEĐU ILUZIJA I ŽIVOTA

Možda treba ponoviti jednu istinu koja je poznata, ali koju je zub vremena narušio. Diskusija o teoriji nije rasprava o sporednim i od života dalekim temama. To je rasprava o suštinskom određenju komunističkog pokreta. Komunističku organizaciju u njenoj ulozi može očuvati samo najdublja povezanost sa klasnom bazom i revolucionarna teorija, i orijentacija. Lišena te sposobnosti ona se gubi u vrtlogu velikih događaja i sitnih interesa. Pokret tada kao da je lišen centra za orijentaciju i uspravan hod.

Ovaj razgovor shvatam kao podsticaj da se jasnije formuliše naš osnovni *teorijski fond*. A to znači: dileme, zablude u teorijskom mišljenju koje su smetale pravim odgovorima na velika životna pitanja, odgovorima koji su zreliji i koji se neće dnevno raspadati. Drugo, to je osnovna *teorijska poruka* koja je rezultat našeg duhovnog i društvenog razvitka, na kojoj se utemeljuje naša perspektiva, glavni pravac razvoja. Ovo je čas jasnijeg vidika i unazad i unapred, trenutak kada nam prošlo iskustvo služi kao građa za budućnost.

Ovakva teorijska rasprava važna je iz dva razloga. Neophodan je *nov podsticaj duhovnom stvaralaštvu*, povećana sposobnost da damo prave odgovore na nove situacije koje nam stalno promenljiva stvarnost nameće. Jer glavno pitanje ipak nije samo kako ćemo više znati već kako ćemo bolje živeti. A zatim ideološki uspeh je postignut tada kada obesnažimo ideje koje mogu da budu i veoma privlačne ali koje ne pružaju izlaz, rešenje.

Tri su teorijska kruga koja se izdvajaju svojom važnošću.

1. ŽIVI KLASNI POKRET ILI ZALEĐENE SNAGE ISTORIJE

Prvi se odnosi na shvatanje *socijalizma, osnovne ljudske, klasne, snage koja ga nosi na svojim plećima*. Ko su pravi nosioci poretka i

istorijske perspektive, koji obezbeđuju materijalni napredak i pravednije, besklasno društvo? Ko vlada društvenim poljem socijalizma? Čije materijalne i duhovne potrebe on prvenstveno ispunjava, čije ideale sledi? Posедуje li radnička klasa odista ta revolucionarna svojstva ili ona prelaze na druge socijalne grupe i kakav je odnos između klase i ekonomskog i političkog sistema koji se formira?

Ako ne računamo mitologiju, religiozno zaklinjanje na radničku klasu kao vladajuću — postoji nekoliko vidova teorijskog osporavanja njene uloge.

Jedan vid je takvo *proširivanje pojma radničke klase*, koje znači brisanje bitnih razlika i još postojećih crta najamnog rada.

Drugi vid je *suženo shvatanje društvenog bića*, anatomije radničke klase i *izvora njene revolucionarnosti*.

Radnička klasa je po tom shvatanju, revolucionarna jedino stoga što je najviše eksploatisana, ponižena. Nju sačinjava ono ljudstvo koje je najviše lišeno materijalnih i duhovnih dobara. To je topovsko meso revolucije koje elita baca prvo protiv kapitala, a koje zatim služi kao oruđe materijalne izgradnje socijalizma. Revolucija je nešto što se nadograđuje isključivo na bedu; lišavanje je jedini izvor revolucionarnosti. Samo drugo lice ove koncepcije je ono koje pojam radničke klase *sužava isključivo na uzak krug manuelnih, fizičkih radnika*.

Međutim, lišavanje nije jedina osobina savremenih radnika, modernih proizvođača. Radničku klasu čine svi oni koji stvaraju ili omogućavaju stvaranje viška vrednosti, ali koji ga ne prisvajaju. Nemirenje s tim, u biti *najamnim položajem*, zaista je nepresušno gorivo revolucionarnog protesta. Ali to je samo jedna strana njenog društvenog bića. Proizvođači, svet rada je i *nosilac moderne, visokorazvijene proizvodnje*. Dok je u ranom razdoblju industrijske revolucije masovni nosilac proizvodnje bio nekvalifikovani rad, radnička klasa se gotovo potpuno podudarala sa fizičkim radom. Danas, najznačajniji nosilac proizvodnje i stvaranja viška vrednosti postaje sve kvalifikovaniji, intelektualni rad. Ti slojevi su takođe u najamnom položaju prema kapitalu. (Ali istovremeno deluju i neobično snažne težnje da se uvlačenjem u birokratsku hijerarhiju upravljanja oni odvoje od radnika. Tako su na delu obe socijalne tendencije: i *povezivanje* (integracije) i *razdvajanje* od klase manuelnih radnika). U tom svetu sabiru se danas sve osobine društveno orijentisane proizvodnje, smisao za društvene potrebe, društvena čula, solidarnost, osećanje za društvenu korisnost. Moderno radništvo je, dakle, ono koje je istovremeno nosilac moderne proizvodnje ali i njene *društvene a ne privatističke upotrebe* (kapitalističke ili birokratsko-tehnokratske).

Osnovu revolucionarnosti ne čini isključivo lišavanje, najamna strana, već napetost, dijalektička suprotnost između revolucionarnih svojstava i njihovog potiskivanja, lišavanja (najamnog položaja).

Zašto su ove jednostavnosti opasne, kuda one vode? Shvatanje koje zatvara radništvo u uzak krug fizičkih (manuelnih) radnika zatvara istorijsku perspektivu. Ono olakšava održavanje vlasti nad radom, održavanje povlašćene pozicije predstavnika koji trajno vladaju u njeno ime. U modernoj proizvodnji nesumnjivo opada značaj fizičkog rada. I ako *samo* taj krug predstavlja radničku klasu tada zastupamo prevaziđeno industrijsko društvo koje odlazi sa istorijske scene, zastupamo snage koje same za sebe nisu jedini nosioci društvene proizvodnje. Može se i mora veoma žilavo boriti za njegovu ljudsku egzistenciju. Ali to ipak može da ostane samo *patronat elite*. To može da bude zaštitna funkcija pokreta, koja je veoma bitna, ali koja ipak traži samo jake, zubate predstavnike radnika a ne polaže mnogo nade u njihovu vlastitu moć. Položaj ovog dela radnika je zaista veoma rđav i to je tamna tačka naših socijalističkih odnosa. Ali to nikako ne znači da je samo to radnička klasa, jedini nosilac perspektive. Istorijski domašaj revolucionarne klase i njenog dela tada bi u realnom životu bio sveden uglavnom na bunt pauperizovanih, ujedinjenih samo u neprijateljstvu prema povlašćenim slojevima. Naravno, plebejski protest je uvek pravo gorivo revolucionarnog kretanja, udar po okoštanim klasnim povlasticama, i ti slojevi su temeljno polazište radničke borbe. Ali ako je njeno delo samo to, ako nije i nešto više, tada su ipak *jedini pravi kovači* materijalnog napretka i razvijenijeg društva druge socijalne snage. Uske manjine tada zamenjuju, substituišu klasni pokret, krađu vatru revolucije. One jedine poseduju ono što klasa principijelno nema, dok god postoji ta ljudska masa. To je teorija o trajnom tutorstvu — ideologija slojeva koji vode iz jedne u drugu industrijalizaciju, ali ne i u novo društvo koje stalno izmiče kao horizont kome se približavamo. Naš duhovni život pruža vidljivo svedočanstvo o tome. Najtvrdi zastupnici shvatanja da radničku klasu sačinjava samo uzak sloj fizičkih radnika, a da su sve drugo njoj tuđi slojevi koje treba staviti u najamni odnos, lako su, kao klatno sata, prešli na suprotno stanovište, na stanovište da je tehnostuktura jedini istinski nosilac napretka. Takvo sužavanje lako vodi »etatističkoj formuli« koja konzervira postojeći radnički položaj, ali pruža određene životne uslove da se ona ne buni isuviše.

Stvarni odnos klase, njenih duhovnih i organizacionih snaga je drukčiji. Subjektivne snage, posebno politička partija, igraju veliku ulogu u zrenju klase. Ona se ne formira nezavisno od revolu-

cionarne prakse, od akcije vodećih snaga koje bude uspravane snage, organizuju raspršene sposobnosti, ulivaju revolucionarnu svest, kuju teoriju. Ali one osmišljavaju ono što u tom velikom i složenom društvenom tkivu već postoji, iako potisnuto, polurazvijeno. One oslobađaju put onome što klasa proizvođača u sebi potencijalno sadrži. Tada odnos između nje i njenih duhovnih i organizacijskih snaga nije odnos vladanja, odnos tutorstva i maloletništva. To je uobličavanje jednog novog istorijskog bloka moći, pod hegemonijom industrijske radničke klase, njenih istorijskih interesa.

Ako tako shvatimo formaciju klase tada ne robujemo kalupima, tada ne uskaćemo iz jedne u drugu, podjednako *rđavu šemu*. U jednom momentu ističemo da radničku klasu čine samo fizički radnici. A kada se drugi slojevi uznemire, tada se brzo ispravljamo i kažemo: »U redu radničku klasu čine svi«. Tada otvorenim očima pratimo šta se dešava sa klasnim pokretom onakvim kakav je u stvarnom životu, kakva je njegova sudbina, kuda kreću tokovi? Tada ćemo uvideti da je u jednom momentu na delu bila tendencija da se širi slojevi, osobito tehnička inteligencija, približe industrijskim radnicima, da svoju egzistenciju zasnivaju na sve približnijim socijalnim temeljima. Taj pravac je bio povezan sa jakim probojem samoupravljanja, koje je, kao mrežom kapilara, novim nitima, počelo povezivati učesnike u radu. Ali zatim struja menja pravac. Javila se jaka tendencija odvajanja, odsecanja drugih društvenih grupa od radničke klase i uspostavljanja povlašćenih slojeva. U jednom momentu, na primer, načini života radnika, tehničara, stručnjaka počeli su da se približavaju, da imaju isti osnov — raspodelu prema radu. U drugom momentu kraci se šire, nastaju takve razlike gde je redovni dohodak za jedne sve što imaju, a za druge samo džeparac, dok su glavni izvori prihoda na drugoj strani — u prelivanju viška tuđeg rada. Tu već počinje da se pomalja lice klasnih razlika, njihovog obnavljanja. Ni jedna ni druga crno-bela šema (»radnici su samo manuelni slojevi, ili radnici su svi učesnici u radu«) koja ne računa sa promenama u klasnim odnosima neće nam pomoći. Samo prodor života u teoriju može nam omogućiti da potiskujemo onu tendenciju koja širi jaz između slojeva, koja obnavlja klasne razlike, i s druge strane da dajemo prevagu onim uslovima koji smanjuju te razlike, vode integraciji. Stoga moramo brižljivo istražiti koji su to društveni tokovi i njihovi izvori što su doveli do toga da su se u iznenadnom naletu toliko produbile društvene razlike? Šta je učinilo da su se društvene grupe počele odvajati od radnika, odsećnije razlikovati po svom načinu života, položaju u raspodeli, potrošnji, izvorima dohotka, psihologiji, vrednostima. Ili, drukčije formulisano,

šta se to dešavalo što je iznova počelo osetno da pogoršava radnički život, počelo i da izdvaja i ponovo svodi radničku klasu isključivo na manuelno radništvo, sa sve napadnijim razlikama prema drugim grupama. Naš praktičan i teorijski odnos prema tom toku stvari dobija sada izuzetnu važnost.

Umesto razvoja, kretanja radničke klase ka asocijaciji suverenih proizvođača, prevazilaženja »proleterskog rezervata«, ponovo počinje obnavljanje radničke klase kakvu poznajemo iz raznih faza industrijalizacije. I umesto da se to shvati kao loš rezultat navedućih devijantnih procesa koji nas pribijaju uza zid, to se prihvata kao političko i *teorijsko rešenje*. Naime, proklamuje se da taj sloj i jeste i treba jedino da se shvati kao autentična radnička klasa, kao jedini nosilac istorijske perspektive. S druge strane, i istorijska brzopletost, fikcija koja postoji samo u glavi i koja ne vodi računa gde procesi idu — fikcija da svi čine već formiranu radničku klasu, da su svi interesi jednaki i da treba slobodno da se izražavaju — otvara put nadmoći povlašćenih društvenih grupa, obnavljanju klasnih povlastica.

To nisu akademske teme rezervisane za ljubitelje klasifikacija, već temeljno pitanje strategije našeg poretka, naše veze sa zemljom. Kada se prevede na politički jezik to je pitanje ko je naša glavna snaga, oslonac, koliko je širok, ko su saveznici, ko su nosioci istorijske perspektive? Ako nastavimo sa prevođenjem na jezik svakodnevnog života znači: čije potrebe, interese ispunjava naš ekonomski i politički sistem, i da li je to dobro odmereno? Kome idu plodovi tehnološkog napretka, ko snosi teret stabilizacije, koga stimulišemo a koga potiskujemo? Kakva je priroda i okvir socijalnih razlika, da li je razuman odnos između pojedinih delova klase, njenih organizatora, političkih predstavnika?

2. KLASA — VLAST — DIKTATURA PROLETARIJATA

Veliko polje zablude ali i dragocenog iskustva sabralo se i oko karaktera vlasti koji radnička klasa može da uspostavi.

U teoriji i životu pretrpelo je temeljnu kritiku *birokratsko shvatanje* diktature proletarijata koje se u stvarnosti svelo na vlast birokratije i podvlašćenost radnika. Iz toga se, međutim, rodila odbojnost prema diktaturi proletarijata uopšte, i uobličila se jedna *liberalistička koncepcija* vlasti, odumiranja države, diktature proletarijata. Ona se naročito izrazila u shvatanju o nepristrasnosti, nemešanju države u odnose na slobodnom tržištu, slobodnoj (demo-

kratskoj) igri svih interesa, kao okviru u kome se tuče prema snazi. Naravno, to je bilo i moralo je biti u bolnom raskoraku sa novim tendencijama jačanja administriranja, države, koja je zbog velikih protivrečnosti u ekonomskom životu morala da se meša na stotine načina u ekonomiju. Ali ne radi se samo o tome da su se izgubila merila te intervencije, da je jaka ruka države ulazila tamo gde ne treba, a nije delovala tamo gde treba (kao efikasna administracija, nosilac zakonitosti), stoga je izgledala čas kao prejaka i samovoljna, a čas kao preslaba vlast. Važnije je, međutim i to je srž negativnog iskustva, da su to bile tendencije jačanja *neproleterske, neradničke države*. Na jednoj strani vlast se udaljavala od potreba radnika koji su izvlačili deblji kraj u pogledu zarada, zaposlenosti, stanovanja, učešća u potrošnji. Tako se »slobodan ekonomski okvir« pretvarao u *obruč* teškoća koji se stezao oko radnih ljudi, posebno gradskih radnika. Na drugoj strani uobličavala se sprega osamostaljenih upravljačkih vrhova u industrijskim preduzećima, bankama, politici, koja je veliku moć odlučivanja koncentrisala u malo ruku bez kontrole javnosti. Mnoštvo mera po svojoj socijalnoj sadržini nesumnjivo je išlo u korist povlašćenih slojeva, uključujući i privatni sektor. Snažnim udarcima u krmu danas se taj kurs ispravlja.

Ali mi moramo izvući i teorijsku pouku, raspršiti zabludu da je diktatura proletarijata (društvena hegemonija radničke klase) jednaka sa državom, i da ona odumire sa državom. Ta zabluda vodila je *slabljenju društveno organizovane nadmoći radničke klase* i jakoj koncentraciji moći u društvenim grupama izvan nje, osobito tehnokratskim. Istorijat našeg zakonodavstva poslednjih pola decenije pokazuje kako su se ispuštale iz ruku one poluge koje bi značile društveno organizovanu nadmoć radničke klase i slobodno polje prepuštalo drugim grupama. Donošenje amandmana XV to naročito dobro pokazuje. Izgubila se iz vida dijalektika između odumiranja države i jačanja organizovane nadmoći klase, jačanja asocijacije proizvođača, njihovog udruživanja, ujedinjavanja, njihove kontrole nad procesima rada, raspodele, akumulacije.

Razume se postoji i opasnost od idealizacije tzv. *samoupravnog dogovaranja* ako bi se mislilo da se sve može rešiti isključivo tako da se ostavi dogovaranju.

Iskustvo nas je naučilo da su protivrečnosti interesa još isuviše jake da bi mogla da se isključi upotreba društvene, državne prinude. Ali to je zahtev da se ona primenjuje u odnosu na one društvene grupe koje se suprotstavljaju formiranju proizvođačke asocijacije, radničke moći. A oštrica prisile upotrebljavala se samo prema socijalnim grupama koje su stajale na putu vlasti.

3. ZABLUDE O EKONOMIJI SOCIJALIZMA

Velike nedoumice i zablude teorijskog mišljenja splele su se i oko shvatanja o ekonomiji socijalizma. Prvo, to je zabluda *birokratskog socijalizma*, shvatanje da socijalizam uspostavlja potpuno novu društvenu organizaciju rada koja zamenjuje ekonomske zakonitosti. Teži slučaj te zablude je shvatanje o ukidanju zakona vrednosti u socijalizmu. Suštinski konzervativan karakter tog rešenja ne leži samo u tome što ono rađa vlast birokratije. Ono krajnje ograničava razvoj proizvodnih snaga, vezuje ruke istorijskom napretku. Stvara se subjektivistički privid da je društvo testo koje se po volji može mesiti. Na drugoj strani i kao reakcija na to javila se i zabluda »*tržišnog socijalizma*« na kojoj smo opekli prste. To je uverenje da se iz okova birokratskog socijalizma može probiti isključivo putem slobodnog delovanja tržišta. Dajte samo više novca, robe, tehnologije i socijalizam će se razvijati stihijno, sam od sebe. Teorije o samoreprodukciji socijalizma pobio je sam život. To je takođe uverenje da socijalizam nasleđuje ekonomske zakonitosti robne proizvodnje, u suštini iste kao u građanskom svetu. Različite su samo društvene snage koje su nosioci tih procesa. Tržište rada, kapitala, radne snage je socijalističko samo po sebi jer se odvija između samoupravnih kolektiviteta, unutar udruženog rada, iako je udruženi rad tek u istorijskom formiranju, društvena snaga za koju se treba izboriti.

Međutim, danas postaje očito da se ekonomske zakonitosti koje socijalizam nasleđuje ne mogu *ni odbaciti, niti prosto preuzeti* onakve kakve su formirane u kapitalizmu, ni sa tim sadržajem. Ekonomske kategorije se same ne kotrljaju u korito socijalizma. Sve te kategorije: roba, novac, tržište kapitala, radne snage — sav taj veliki aparat materijalnog života mora se podvrgnuti revolucionarnoj promeni, prevazilaženju *iznutra*, mora se propustiti kroz mlin revolucionarne prakse. Ilustracije radi da navedem neke primere.

Ne može se jednostavno preuzeti u celosti tržište kapitala jedino s tom razlikom što će se ono odvijati između preduzeća koja smo proglasili organizacijama udruženog rada, iako su ona tek u formiranju. Razume se, elementi kapital-odnosa ne mogu se ni pokretom ruke ukinuti, već kontrolisati i preovladavati iznutra. Ili, za socijalističko usmeravanje robne proizvodnje nije dovoljna samo državna intervencija, potrebne su i drukčije svrhe, merila same proizvodnje, koja nisu svedena samo na profit ili državnu dobit, već su usmerena na napredak proizvođača, razvoj njihovih sposobnosti. Najzad, mi smo razorili centralizovanu administrativnu integraciju (upravljanje preko ministarstava), preprečili smo put tehnokratsko-kapi-

talističkoj stihiji, gde veća ekonomska riba guta sitnu. Ali problem integracije, usmeravanje, ekonomske povezanosti našeg proizvodnog tkiva na novoj osnovi nismo rešili. I to je najdublji izvor ekonomskih poremećaja, neracionalnosti, velikog rasipanja društvenog bogatstva, njegove neracionalne upotrebe. To je izvor ekonomskog krvoliptanja. Neke grane industrijske proizvodnje, da navedemo samo jednu ilustraciju, koriste ispod 30% svojih kapaciteta. Bez usmeravanja, integracije proizvođačkih asocijacija mi ne možemo sa uspehom savladati ni izazov tehničkog napretka.

Sve to nas vodi u samo srce problema. Glavno pitanje i jeste brže, odlučnije formiranje one socijalne snage koja je u stanju da vlada tržištem, da ga usmerava, da stalno izvlači onu kapitalističku žaoku koju robna proizvodnja neizbežno rađa, da je drži na uzdi, preovladava.

Takve promene da bi zadobile puniji sadržaj moguće su sada samo tako *što će radnička klasa, svet rada i znanja*, ovladati celinom društvene reprodukcije. A to znači da samoupravljanje mora da izađe iz sadašnjih uskih, atomiziranih i izolovanih oblika, da izađe iz uskih fabričkih zidova i da preraste u *opštedruštvenu (globalnu) organizaciju*.

Ovo uključuje, pored ostalog, i to da samoupravljanje mora postepeno da formira i vlastitu organizaciju koja polazi od neposrednog udruživanja proizvođača i koja je dovedena do vrha. Ili će samoupravljanje postojati u celini društva, ili ga neće biti kao vladajuće snage. Jedan mogućan put je da objektivne celine društvenog rada formiraju svoja proizvođačka predstavništva, kao širu van-skupštinsku bazu sistema. Ta predstavništva bi uticala na usmeravanje razvoja i donošenje glavnih ekonomskih odluka. Prvo, bitno bi uticala na investicione funkcije — na osnovu zajedničkih razvojnih programa usmeravala bi se društvena sredstva ka najproizvodnijim tačkama. Drugo, imala bi funkciju sporazumevanja o merilima za raspodelu dohotka. Treće, uticala na planiranje kretanja radne snage, obrazovanja, nužnih prekvalifikacija u ovom vremenu brzih promena, kako ljudi ne bi delili sudbinu zastarelih mašina. To je i jedan od načina za usmeravanje tržišta. Jer zajednički interes ne može se izraziti ni kroz stihiju tržišta, ni kroz osamostaljen birokratski aparat. On se ne može izraziti ni kroz desetine hiljada malih, izolovanih i međusobno bespoštedno konkurentskih preduzeća, koja iz časa u čas upravo traže arbitražu i svojim rukama grade i održavaju njenu moć. Samoupravljanje, razvijeno u celovitu društvenu organizaciju, ne ukida državu, političku vlast, ekonomske zakonitosti (robnu proizvod-

nju). Ali ono je faktor od bitnog uticaja koji usmerava tokove tržišta, brana je državnom voluntarizmu, usmerava sistem da služi potrebama proizvođača.

U podlozi ovog shvatanja nalazi se jedno dublje uverenje o izvesnim zakonitostima i pokretačkim snagama u socijalizmu. Svaka velika, autentična revolucija donela je novo, ispunila je mnoge nade. Ali društveni tok dolazio je do tačke kada dotadanji put više nije bio prohodan ako nije dobijao nov snažan impuls, pogonsku energiju. Dalji razvoj je »zamrznut« jer se socijalni sistem stvrdnuo, osamostalio od svoje ljudske, klasne baze i pretvarao u silu nad njom. U svojoj evoluciji društvo kao da pravi dva istorijska koraka.

Prvo, pomoću jake političke vlasti i državne svojine — pomoću *političke vlasti* revolucionarne snage teže da ukinu robni svet građanskog društva i konstruišu drukčiji. I zaista, jaka vlast ukida mnoge bitne crte klasnog društva, polaže temelje novom društvu. Ali kada se socijalni sistem stvrdne, konzervira, pretvara u stvarnu ili potencijalnu birokratsku vladavinu, tada nastaje drugi deo istorijskog puta. Pomoću robne proizvodnje, tržišta ekonomskih zakonitosti — *ekonomske komponente socijalnog sistema* — teži se da se razbije birokratska tvrđava. Smatra se da će se tim putem društvo izvući iz zagrljaja državnog, birokratskog socijalizma. Da li se kreće u krugu monopola moći? To nije slučaj ako obe komponente socijalnog sistema predstavljaju poluge koje postupno ali stalno uporno oslobađaju snage istorijskih promena, ako vode jačanju »treće istorijske ličnosti«, *hegemoniji proizvođača, radničkog samoupravljanja, a ne vlasti kapitala, birokratije, ili njenog nedisciplinovanog potomka tehnokratije*. Obe komponente podjednako neizbežne u određenim istorijskim okolnostima moraju se »stavljati u pogon« u tu svrhu. Samoupravna organizacija postupno preuzima niz funkcija koje su manje-više nužno bile vezane isključivo za državu ili su prepuštene neregulisanom tržištu, odnosno koje su postajale plen građanskog ekonomskog odnosa. Ono prevladava svoje istorijske konkurente, stavlja socijalni sistem u službu svojih interesa.

To što važi za celinu društva, društveni kosmos, važi i za svaku njegovu ćeliju. Ustavna reforma, nova organizacija preduzeća donosi nove odnose. Između osnovnih organizacija udruženog rada, između ekonomskih ćelija uspostavljaju se neposredniji ekonomski, robni odnosi. Roba ulazi u sve pore, pod kožu, svi se sa njom sreću oči u oči. Ali time se iz ekonomije rađa i nov pritisak: da se pomogne jednom, da se spase, da se obuzdaju apetiti drugog. Ako se robnoj proizvodnji kao partner ne javi jaka samoupravna organizacija — na bazi planiranja, uzajamnosti, samoupravnih veza,

radničkog karaktera odlučivanja — cena za nekontrolisanu robnu proizvodnju biće skupa. To će biti nov talas, nov uspon tehnokrat-ske (birokratske) moći koja arbitrira, rešava, spasava. To je kritična tačka: ili će samoupravna organizacija biti podređena robnoj pro-izvodnji, ili će se na tlu robne proizvodnje, ali istovremeno i kontrole nad njom uzdizati zgrada razvijenih samoupravnih asocijacija.

4. RADNIČKI POKRET I NJEGOVE DUHOVNE SNAGE JEDINSTVO KRITIKE I STVARALAŠTVA

Teorijska sposobnost zavisi i od odnosa pokreta (klase) i njenih duhovnih snaga. Dijagnozu loše strane odnosa partija-inteligencija, da krajnje uprošćeno to tako nazovem, nije teško dati. Međutim, od čega zavisi bolja strana odnosa? Pod kojim okolnostima inteli-gencija može postati uticajna snaga, koja po vlastitoj potrebi, po-zivu, razvija krila teorijskom radu. Neobično je važno da prozremo te uslove, jer se sa svakom društvenom snagom mogu poigrati dru-štveni tokovi i ograničavati joj samosvojnost, subjektivitet, moguć-nost uticaja.

Možda prvo treba reći da dobro rešenje nije stvar samo od-nosa između inteligencije i političkih foruma, iako je to izuzetno važna karika u tom spletu. Postoji zabluda o mogućnostima sredi-vanja tog odnosa nezavisno od toga šta se dešava sa glavnom soci-jalnom snagom, sa radničkom klasom, nezavisno od toga koliko je ona uticajan faktor. A upravo sve promene koje prate njen položaj imaju svoj ekvivalenat i na strani odnosa partija-inteligencija. No, pogledajmo to podrobnije.

Ako se revolucionarni tok zamrzne i preobrazi u birokratski monopol, tada nastaje i veliko raslojavanje u redovima inteligencije. Tada nastaje veliko cepanje duhovnog života, misli na dva krajnje suprotna pola koja su podjednako prepreka istinskoj spoznaji dru-štva, tog složenog klupka života. Na jednoj strani isparava revolu-cionarna, kritička sadržina marksističke teorije. Taj veliki instru-ment saznanja i promene sveta pretvara se u puko komentarisanje, opravdavanje svakog koraka dnevne politike. Umesto kritičkog ra-zotkrivanja idealizira se, ulepšava stvarnost. Nauka postaje neka vrsta društvene kozmetike, zaštitni omotač koji skriva tvrdi deo realnosti, ono što je još klasno. Cvetaju shvatanja o socijalizmu kao beskonfliktnom organizmu, o već ostvarenom besklasnom društvu, ukidanju svih crta najamnog rada, o socijalnim razlikama koje su pravične, jer su rezultat same raspodele prema radu itd., poisto-većuje se normativno (ciljevi) i stvarno, ono što se želi i ono

što jeste. Protivrečna stvarnost svedena je samo na jednu njenu stranu, na njen *pozitivan pol*. Ovo ukrštanje saznanja i iluzija u funkciji je održavanje status quo-a. Društvena teorija pruža duhovna sredstva za usavršavanje postojeće mašinerije dominacije. Ona je deo tehnokratskog kompleksa, nauka o vladanju ljudima. Revolucija, njene pokretačke snage, stvaralaštvo masa se isključuje sa društvene pozornice, a tehnički eksperti prevode društvo iz jedne kombinacije u drugu. Marks je bio u dubokoj suprotnosti prema ovako shvaćenom mandatu društvene nauke. On je duhovnu moć upućivao na drugu socijalnu adresu, udruženim proizvođačima.

Kao reakcija na lenji marksizam i njegove slabosti krila je dobila *druga krajnost*. Ona se izrazila kao jedna svetska, univerzalna ideologija. Njeno ključno teorijsko polazište je isključivanje dijalektike iz društvenog života, zahvatanje samo onoga što je negativno (otuđeno), opis isključivo negativnih strana rada, prakse, klase. Čak i sve ono što je istorijski nosilac novoga ali što je još zapleteno sa starim klasnim bićem, ono što je još jednom nogom u njemu, ali koje se rve sa njim da bi ga nadvladalo — to se osporava jer je u njemu sadržan i deo (klasnog) bića. Osporavaju se društvene snage gde god su pritisnute klasnim, izložene njemu, jer nisu »čiste«. Socijalističke revolucije, socijalizam je sveden samo na birokratski poredak, jer je na površinu izbacio i prljavštinu starog sveta, jer nije čist; ostao je samo u mislima vernih zastupnika. Radnička klasa se vidi samo kao oličenje najamnog bića, čvrsto integrirana u poredak, bez šanse za istinski revolucionarni preokret. Stoga joj je i potreban posvećen tutor umesto političkog. To vodi odricanju od borbe unutar pokreta, unutar institucija klase i partije, jer nisu čiste. Potreban je nov revolucionarni početak koji za polazište ima intelektualnu elitu, njen monopol na određivanje ciljeva i vrednosti. Od opravdane kritičke misli, usmerene na naličja i nerešene vitalne probleme društva, na birokratizaciju, prelazi se u drugu krajnost, do potpuno negatorskog stava. Javlja se *elitizam* koji se nudi za putovođu i koji je socijalni dvojniki, druga strana birokratskog monopola, njegov osoben način izražavanja u duhovnoj oblasti. Inteligencija ima neobično važnu ulogu. Ona u jednom pokretu ne može biti na začelju. Ali tu ulogu može imati samo pod uslovom da znanje ne pretvara u monopol, oslonac za jedan nov oblik privilegovanog položaja. Inače nastaje neka vrsta negativnog izdanja i onako značajne uloge inteligencije, reakcija jednog monopola na drugi. Kao što i nosioci funkcija vlasti mogu pokazati dva svoja lica: lice revolucionarnih predstavnika klase ili naličje birokrata tako i

inteligencija može da obavlja svoju funkciju kao organski deo radničkog pokreta, ili pak da teži zasnivanju svog monopola.

Iz sukoba monopola nastaje neizbežno loš ishod. Presušuje stvaralaštvo, imitacija proteruje originalnost, vlada teorijska apatija, pcvlačenje, neangažovanost, bezvoljan rad sa pola srca. Nastaju gladne godine teorije.

Partija ima veliku odgovornost da razume opasnosti na obe strane. Koliko god je opravdano suzbijanje duhovnog monopola građanskih tendencija, toliko je značajno da se u odnosu na inteligenciju stvaraju uslovi da se najbolje duhovne snage vezuju za radnički pokret, partiju.

Bez slobodne teorijske debate, sa monopolom nije moguć aktivan i uticajan pokret. Živa stvarnost, osvajanje novog društva stalno nameće bolna pitanja na koja nema unapred gotovih odgovora. Kritičko istraživanje i teorijske rasprave u okviru socijalizma ne predstavljaju luksuz, već životnu potrebu radničkog pokreta. Ne možemo zaključati mozgove.

Angažovanost teorije, njeno povezivanje sa praktičnim istorijskim ciljevima pokreta, ne znači gubitak samostalnosti. Da bi saznanje vršilo svoju funkciju mora da znači i *samostalnost naučnog stvaralaštva*. Misao nije istinita što je korisna već je korisna što je istinita.

Povezivanje sa praktičnim svrhama ne znači podređivanje dnevnom pragmatizmu, ne ostvaruje se tako što bi jedan vid prakse (političke, privredne) određivao drugom vidu prakse (naučne) način mišljenja i tumačenja. Naučno saznanje je *aktivan učesnik* pokreta koji stremljenjem stanju ljudskog života i nije podređeno takvoj arbitraži. Istraživači učestvuju ne samo u određivanju sredstava već i analizi opravdanosti ciljeva. Ne treba mnogo dokazivati kakvu bi uslugu radničkom pokretu činila na taj način angažovana nauka, da je recimo pre izvesnog vremena samo tražila sredstva pomoću kojih je moguće uspostaviti *akcionarski kapital* kao način prikupljanja novca za rešavanje privrednih problema. Naučna misao nije slobodno lebdeća misao odvojena od bitnih istorijskih ciljeva klasnog pokreta, ali nije ni propaganda, samo obrazlaganje dnevne tekuće politike.

Najzad, istinski težak problem koji nekada izgleda kao kvadratura kruga je kako da se postigne jedinstvo kritičkog uvida i stvaralačka sposobnost za rešavanje. Marksističko mišljenje ne može da bude samo kritika negativnog već i mišljenje koje je sposobno da prozre protivrečnosti i pruži novu perspektivu, nove mogućnosti.

Ono je *kritika i konstrukcija, afirmacija novoga*. Pomoću prodorne kritike želimo da nađemo bolje oblike života i prevladamo obe krajnosti: opravdavanje svega postojećeg i destruktivni nihilizam. Ne pomaže nam ni priklanjanje pred svim što je dato, niti bacanje prokletstva na stvarnost koja nije čista. Moramo zagristi i to klupko stvarnog života sa svim onim prljavim što još sadrži i lepšim što može da donese, postići bolje razumevanje te složenosti sveta u kome živimo, njegovih grčeva i mogućih izlaza. A to znači i bolje razumevanje onih socijalnih snaga koje to mogu izvesti, iako sporim i kao olovo teškim istorijskim hodom.

Međutim, taj veliki problem marksizma — jedinstvo kritike i konstrukcije — problem koji nije mučio Marksa *ne može se rešiti samo u duhovnoj sferi*. To nije stvar samo odnosa intelektualnih stvaralaca i političkih foruma, iako to nije nimalo nevažno, već značajno pitanje ukupnih društvenih odnosa.

Radnički pokret u revolucionarnom osvajanju vlasti, novog društva, nužno stvara svoje institucije, svoj »sistem« (državu, vlast, partiju, ekonomski poredak). Međutim, ako sistem okošta, ako se stvrdne i pretvara u spoljašnju silu i vlast nad klasom, tada će interesi upravljačke hijerarhije postajati merila teorije, stavljati je u službu golog opravdanja svake dnevne mere. Tada se, kao socijalni dvojniki birokratizmu, javlja i elitizam u duhovnoj sferi, koji ima pretenziju na svoj monopol u određivanju ciljeva i vrednosti društva. Bit problema je dakle, u tome kako da radnička klasa bude starija od vlastitog »sistema«, da može da bude kritična prema vlastitoj tvorevini. Bitno je da njen život stalno pulsira, da ima mogućnost inicijative, da nije bespomoćna prema vlastitom sistemu, da ga stavlja stalno u službu svojih istorijskih interesa, da ga koriguje. Tada je moguće da društvena, naučna misao bude u jednom dahu i kritična i konstruktivna, da pruža projekcije za ona rešenja koja leže u horizontu istorijskih ciljeva pokreta, u čijoj službi treba da su i nosioci sistema vlasti. Tada se može i biti na vlasti i biti marksist, očuvati izvorna marksistička misao koja je tada jedinstvo kritike i stvaralaštva.